

Posudek habilitační práce

Mgr. Lukáše Hadwigera Zámečníka, Ph.D.

„Investigations of Explanatory Strategies in Linguistics“

Práce dr. Lukáše Hadwigera Zámečníka *Investigations of Explanatory Strategies in Linguistics*, která vyšla v roce 2023 v nakl. De Gruyter, se skládá ze dvou typů (obdivuhodných) výkonů. Na jedné straně je to interpretační dokumentace, která spočívá v analýze explanačních snah tří lingvistických přístupů (v autorově terminologii: systémového, formálního a funkcionálního). Zároveň nejde pouze o kurátorskou-katalogizační gesto, jímž autor mapuje explanační pokusy v lingvistice, ale také – a to je onen druhý výkon – programový návrh pro takovou teorii jazyka, která chce považovat (lingvisticky autonomní) vysvětlení za klíčový komponent a smysl své existence.

Přístup, způsob výkladu i celá kniha jsou důsledkem dlouhodobě budovaného ekosystému myšlení autora, který se sice (jak sám na několika místech explicitně připomíná) nepovažuje za lingvistu, ale s lingvistikou a jejím provozem má jakožto člen Katedry obecné lingvistiky FF UP, řešitel řady lingvisticky orientovaných projektů a účastník mnoha mezinárodních (a, znovu, lingvisticky orientovaných) spoluprací bohaté zkušenosti. Možná právě z tohoto důvodu je autorův výklad skromný, ale zároveň přísný. Kniha (zejména její dokumentární aspekt) je vystavena na principu close reading a (velmi) close interpretation. Autorovým cílem není široká kontextualizace ani filologická analýza (byť např. v případě *Kursu obecné lingvistiky* by takový přístup jistě řada badatelů volila a volí). Přístup dr. Hadwigera Zámečníka bych označil (pro nedostatek vhodnějších termínů) jako racionálně akupunkturní.

Autor svůj výklad buduje na základě kritické rozvahy (viz kap. „Philosophy of scientific explanation“) o explanaci se zvláštním zřetelem k dichotomii kauzálních a nekauzálních vysvětlení a ukazuje, že moderní věda (především fyzika) se neopírá výhradně o kauzální mechanismy, ale využívá vysvětlení založená na symetriích, univerzalitě či topologických vlastnostech systémů. Na tomto pozadí rozvíjí vlastní návrh *principle-based model of scientific explanation* (viz zejm. s. 36–46), který nahrazuje pojem zákona pojmem principu ve smyslu invariantní strukturální vlastnosti systému, a který má povahu deduktivního argumentu, jehož explanační síla nespočívá v prediktivnosti, ale v identifikaci nutných vztahů daných principem.

V analýze systémového (či de facto strukturalistického) přístupu (s. 47–73) autor ukazuje, že v případě Ferdinanda de Saussurea (a jeho *Kursu*) i u Louise Hjelmsleva (a jeho knihy *O základech teorie jazyka*) se nejedná o teorie (či „teorie“) s explanační silou, ale o určité typy deskripcí. Přestože tak podle jeho názoru o saussureovských principech (arbitrárnosti, linearitě, kontinuitě a variabilitě znaku) můžeme uvažovat jako o konstituentech jazykového systému, samy o sobě jsou explanačně sterilní a lingvistice umožňují pouze konstatovat a popisovat. Koneckonců, sama povaha dichotomie synchronie x diachronie a důraz na synchronní přístup vede Saussurea (nebo přinejmenším výklad v *Kursu*) k tomu, že se vzdává možnosti kauzálního vysvětlení a omezuje se na přesvědčení o systematickém popisu stavů. Ani Hjelmslevův

deduktivní přístup podle autora nepracuje s explanací, ale pouze určitým způsobem klasifikuje jevy do systémového rámce (vysvětlení „procesu“ je redukováno na prezentaci – resp. spíše zcela nahrazeno prezentací – „systému“).

K podobným závěrům autor dochází i v analýze formálních (či de facto generativistických) přístupů (s. 74–101). V případě Noama Chomského tvrdí, že jeho teorie nenabízí žádná (čistě) lingvistická vysvětlení (specificky pro rekursi viz s. 88–89), ale uchyluje se k neurovědě a biologii. V návazné analýze přístupů Paula Egré, Martina Haspelmatha and Fredericka Newmeyera pak dále eviduje, rozvíjí a dokládá metodologický paradox, jímž je rámována celá kniha (srov. úvodní kapitola „Resolving the dilemma“), a sice, že lingvistika může nabídnout (relativně úspěšné) deskripce, ale explanačně (skutečně) silné principy hledá (musí hledat) mimo lingvistiku.

Největší pozornost věnuje autor funkcionálním (funkčně teoretickým) přístupům kvantitativní lingvistiky, zejména textům Reinharda Köhlera. Detailně představuje celkový rámec Köhlerovy synergetické lingvistiky, analyzuje jeho přístup k modelování lexikálního a syntaktického (sub)systému a zvláštní pozornost věnuje otázkám (jazykového) zákona jakožto lingvistické interpretace parametrů, včetně diskuze o krizi samotné koncepce (jazykového) zákona, kterou lze – pro zjednodušení – charakterizovat jako disruptivní napětí mezi mocninovou závislostí, (jazykovým) zákonem a vysvětlením. Exemplární je pak kritická komparace Köhlerova synergetického přístupu a tzv. Unified approach Gabriela Altmanna a Gejzy Wimmera (viz zejm. s. 146–164). Autor ukazuje, že Unified Approach je empiricko-statistickým nástrojem, ale nikoli lingvistickou teorií s explanační silou (srov. též autorovu analýzu Meyerovy kritiky Altmannova přístupu, s. 154–161), a že Köhlerovy synergetické ambice jsou větší či silnější a nejde mu o pouhou unifikaci určitých empirických skutečností, ale o hledání univerzálního principu. Synergetická lingvistika v podobě, kterou navrhuje Köhler, ale – navzdory skutečnosti, že v zásadě funkcionální a formálně konzistentní vysvětlení nabízí – čelí ve třech (viz s. 195–206) možných interpretacích problémům, která spočívají buď v biologické redukci, nebo neudržitelné downward causation, případně na explanaci zcela rezignuje. Tento moment pro autora představuje příležitost nabídnout náčrt vlastního řešení v podobě topologického vysvětlení (s. 207 nn.), které centrální dilema lingvistiky sice zcela ne-eliminuje, ale představuje pro něj v daném kontextu zásadní (možná nejzásadnější) výzvu. Topologická explanace, stručně řečeno, chápe jazyk jako topologický prostor, jehož vlastnosti (které jsou samy interní, ne-kauzální a ne-teleologické) vymezují invarianty jako možné hodnoty (jazykových) proměnných, a představuje tak, byť prozatím na úrovni konceptuálního rámce, cestu k lingvisticky (skutečně) autonomní explanaci.

Autor v závěru (s. 219) považuje za klíčové příspěvky svého textu jednak ty, které se týkají identifikace a dokumentace explanačních intencí probíraných lingvistických přístupů, a jednak ty, které lze chápat jako obhajobu funkcionálních či funkčně teoretických přístupů (reprezentovaného zejm. R. Köhlerem), které dále rozvíjí vlastním návrhem koncepce topologické explanace. Přestože má práce povahu detailní konceptuální analýzy (výše jsem tento přístup nazval akupunkturní), výkladová pozice, z níž autor k problematice přistupuje (tato pozice je pozicí filosofie vědy, resp. filosofie lingvistiky; to je onen racionální aspekt této akupunktury), mu umožňuje formulovat a artikulovat téma explanace v lingvistice velmi subtilním způsobem a zároveň nabízet odpovědi a identifikovat prázdná místa tak, že jeho analytické jehličky zasahují (přímo i nepřímo) do velkého těla vědy/teorie o jazyce.

Má-li být oponentský posudek nejen hodnocením, ale také zdrojem otázek, pak nabízím dvě. První se týká povahy lingvistické autonomie: Lze topologii skutečně chápat jako imanentní prostor lingvistické explanace (jak autor naznačuje skrze svůj ne-kausální strukturální realismus), nebo jde o (sofistikovaný) metodologický import, který sice úspěšně chrání lingvistiku před biologií, ale činí ji závislou na matematické abstrakci? Neumenšuje tento přístup lingvistickou autonomii podobným způsobem, jako to činí neurovědná redukce (pouze na jiné úrovni abstrakce)? Druhá otázka se týká rozlišení mezi deskripcí a explanací. Není ale v konkrétní praxi hranice mezi deskripcí invariantu a vysvětlením skrze invariant natolik subtilní, že oba pojmy nevyhnutelně kulminují v jediném bodě strukturální nutnosti? Není explanace v topologickém smyslu nakonec jen formálním popisem, který svou přesvědčivost čerpá z vnitřní elegance systému?

Na závěr konstatuji, že pro její důslednost a hloubku práci dr. Lukáše Hadwigera Zámečníka (velmi rád) doporučuji k dalšímu projednání.

V Praze 7. 2. 2026

Vít Gvoždiak, Ph.D.

Filosofický ústav AV ČR, v.v.i.